

नेपाल मण्डलया बौद्ध संस्कृति छगू अध्ययन

- प्रा. बज्रराज शाक्य
अध्यक्ष, लोटस रिसर्च सेन्टर

भूमिका

विभिन्न थाय्या मनुतयसं भगवान बुद्धयात थःथःगु क्षमता पुण्य अनुसार म्हसिका वसपोलयागु धर्मयात थुइका पालन याना वयाच्वंगु दु । नेपाल मण्डलया बौद्ध पिनसं बुद्धधर्मयात थःगु हे किसिमं परम्परा न्ह्याका पालना याना वयाच्वंगु दु । बुद्धया शिक्षा मूलतः छगु हे जुया नं संस्कृति भिन्न जुया वयाच्वंगु दु । नेपालय् दुने थी थी जातित दु गथेकि तामाङ्ग, शेर्पा, राई लिम्बु, गुरुङ्ग, थकाली, थारु, मगर आदि जाति पिनसं बुद्ध धर्म थःथःगु तालं मानेयाना वयाच्वंगु दु हिन्दु क्षेत्री ब्राम्हणतयसं नं बुद्धयात विष्णु धका माने याना वयाच्वंगु दु । नेपाल मण्डलय् च्वंपिं बौद्धतयसं खासयाना नेवातयसं बुद्ध धर्मयात गथे पालन याना वयाच्वन व परम्परा, संस्कृतियात म्हसिकेगु उद्देश्य कया थ्व अध्ययन यानागु जुल , थ्व अध्ययन यायेत इतिहासया सफूत, स्वयम्भू पुराण, शिलापत्र ब्वनेगु बहा, वहीया अवलोकन व विद्वानत नापं खँला बला यानागु जुल नापं थःम्हेसिनं न्यना वया च्वनागु खँयात चिन्तन मनन् याना थःत लगे जूगु खं त थन न्ह्यब्वयागु जुल ।

थ्व अध्ययनया लागि प्रयोग जूगु शब्द व धारणा (CONCEPT) या परिभाषा

१. संस्कृति

छुं खास थासय च्वनाच्वंपिं वासिन्दातयगु विश्वास, मूल्य मान्यता व विधि व्यवहारयात संस्कृति धाइ, अले थ्व विश्वास, मूल्य मान्यता व व्यवहारत व थासय् च्वंपिं अधिकांश मनुतयसं थःगु नालाः पालन यानाच्वनी, इमिके थुपिं स्पष्ट खने दया च्वनी, थुज्वःगु संस्कृतिया खँत छगू पुस्तां मेगु पुस्तायात स्यनेकने यानाच्वनी, थुज्वगु व समाजया मनुतयसं सयेका सिइका च्वनी । संस्कृतिया थी थी पक्षयात समन्वय याना संगठित याना तइगु छगू मूल तत्व दयाच्वनी गुकें इमिगु विश्वास, मूल्य मान्यता व्यवहारयात छ्धी छपांय् याना तयातइ थुज्वःगु संस्कृति दुपि मनुतयगु स्वभाव विचार ज्याखँ म्येगु संस्कृतिया मनुतपाखें भिन्न खने दइ । थुज्वगु संस्कृति जीवित जुइत न्हून्हुगु परिस्थिति अनुकूल हिला वनाच्वनी, तर मूलगु विश्वास धारणा मुल्य मान्यता ल्यनाच्वनी ।

२. नेपाल मण्डल

छ्वाखेलं हाकुगु पर्वतया दुने मैदानय् च्वंगु काठमाण्डौ उपत्यका यात नेपाल मण्डल धका थ्व अध्ययनय् प्रयोग जुगु दु । तर खास याना यै, यल, ख्वप, ठिमि क्यूप, पांगा, सक्व, थानकोट, फर्पिङ्ग, थथे हे हाकुगु दुने च्वंगु यल, यै व ख्वप या आसपासय् दुगु गां फुक्क हे नेपाल मण्डलया दुने लाःवः । नेपाल मण्डल यात राजनैतिक प्रशासनीक क्षेत्रयागु हिसाबं मस्वसे भौगोलिक स्वरुप न्हापा नागदह जुयाच्वंगु ताल मदया वसोवास योग्य जुवःगु छ्गू चाकलागु थाय्या धारणा कथं थ्व अध्ययने नेपाल मण्डल प्रयोग यानागु खः । जामाचो, ध्यँचो, सिफुचो व फूचो धू, व्या निगूलि न्ह्यक्वया प्रमाण विस्तार जुयाच्वंगु गोल रुपगु न्हापा दह जुयाच्वंगु थाय्यात मण्डल धका प्रयोग यानागु जुल ।

३. नेपाल मण्डलया बौद्ध संस्कृति

बुद्धधर्म गन गन प्रचार प्रसार जुल अन अन च्वंपि सम्पूर्ण बौद्ध धर्मावलम्बीतयगु विश्वव्यापी छ्गू हे बौद्ध संस्कृति दु । इमिगु दथुइ म्येपिं धर्मावलम्बीत सिक्के फरक विश्वास, मूल्यमान्यता, व्यवहार दुगु जुल । मूल मूलगु खँ विश्वव्यापी बौद्धतयगु समानता दुगु जुल । नापं थःथःगु क्षमता अनुसार विभिन्न थाय्यापिं बौद्धतयसं थी थी समय परिस्थिति अनुसार बुद्धधर्म पालना यानावःगु जुल । विश्व व्यापी बौद्ध संस्कृति दुगु धारणा कयाः नेपाःयागु राष्ट्रिय स्तरयागु धरणा दुगु जुल अले उकि बौद्ध संस्कृति गुरुङ्ग, शेर्पा, तामाङ्ग, नेवार, थकाली, थारु, आदिपिंगु संस्कृति दुथ्यागु जुल । नेपाः यागु विभिन्न थाय्यागु विभिन्न जातीया दथुइ ब्वलना च्वंगु बौद्ध संस्कृतियात विश्व बौद्ध संस्कृतिया छ्गू कचा थें कयागु जुल, थ्व कचाया हा नाप क्वातूगु सम्बन्ध दुगु जुल हा पाखे जव रस प्राप्त मजुया वनी अले व कचा विस्तारं गनाः मदया वनी । नेवा बौद्ध संस्कृतियात विश्व बौद्ध संस्कृतिया छ्गू वल्लागु सेल्लागु मूलगु कचायागु रुपय् थ्व अध्ययनया लागि प्रयोग यानागु जुल, अंग्रेजी भाषा धाल धासा थ्व छ्गु BUDDHIST SUB CULTURE धायेमाः ।

४. स्वयम्भू

थःहे स्वयं दयाच्वंगु, सुयागुं आधारे मखु मजुसे हेतु प्रत्यय पाखें दुगु मखुसे सुयागुं कृति मजुसे दयाच्वंगु खः स्वयम्भु खला थ्व परमार्थ सत्यया खः, अचिन्तेगु, चिन्तन यायेमफुगु, अकल्पित, कल्पना यायेमफुगु अवर्णनीय वर्णन यायेमफुगु अथेसां संबृति सत्य कथं थुकेयात थ्व अध्ययनया लागि भाषविक परिमार्जित यानागु जुल ।

स्वयम्भू धइगु चित्त चैतन्य स्वरुपगु चैत्य खः । थ्व सदा प्रकासमय जुया च्वंगु सकलसिया हित सुखया लागि तेजया खानी जुया च्वंगु प्रभाव शुन्यता महाज्ञान खः । सम्यक सम्बोधिज्ञानया मूर्ति खः । त्रिरत्न बुद्ध धर्म संघया छें जुया च्वंगु निर्वाण वनिइपिं सकल सर्वज्ञ तथागतपिं लीन जुइगु स्थान खः । प्रज्ञोपायाया मूल पञ्चज्ञान स्वरुपगु धर्म धातुस पञ्च बुद्ध अधिष्ठान याना तइ तःगु चैत्य खः । छुं विकार मुदुगु परिशुद्धगु आकासथे सर्वत्र व्याप्तगु चैतन्य स्वरुप आदि बुद्ध खः । सम्य सम्बोधिज्ञानया मूर्ति खः स्वयम्भू शुन्यगु परिशुद्धगु आकास थे सर्वत्र व्याप्तगु सम्पूर्ण ज्ञानया श्रोत जुया च्वंगु चैतन्या प्रवाह स्वरुप चैत्य खः ।

स्वयम्भू यागु गुणकथं न्यागु नां दुगु जुल ।

१. शुन्य निरञ्जन स्वभाव म्ह, शुद्ध शान्त जुया च्वम्ह, अनादिकालं निसें दया च्वहम्ह जुया आदि बुद्ध धाल
२. प्रभाश्वर धर्मकाय पाखें ज्योति स्वरुप जुया दर्शन व्युम्ह जुया ज्योतिरुप स्वयम्भू धायगु चलन जुल ।
३. थुगु ज्योति रुप स्वयम्भू सनानं दयाका दुम्ह मखु, स्वयं प्रकास जूम्ह जुया स्वयम्भू धका धया वया च्वन ।
४. ध्व स्वयम्भू ज्योतिमय तत्व प्रभाव पाखे धर्मधातु महमंगल स्वरुप दर्शन व्युगु जुया स्वयम्भू यात धर्मधातु धाल ।
५. थ्वहे धर्मधातु मण्डलया पञ्च बुद्ध न्याम्हं छम्ह जुया ज्ञानकाय वागीश्वर महा मंजुश्रीया रुप दर्शन व्युगुलि स्वयम्भूयात वागिश्वर महामंजुश्री नं धाल । अर्थात म्यगु अर्थय आर्य नाम संगीति धकानं धया तल ।

५. नेवा बौद्ध

थ्व पत्रे थायथासे नेवाःबौद्ध शब्द नं प्रयोग जुयाच्वंगु जुया नेवा शब्दया थन प्रयोग जुया च्वंगु अर्थ व्यक्त याय त्यनागु जुल ।

खास याना काठमाण्डौ उपत्यकाय् पुस्तौ पुस्ता बसोवास याना थनयागु भौतिक समाजिक संस्कृतिक वातावरणे तःधी जुया नेपाल भाषां लहाइपिंत नेवा धका थन प्रयोग जुगु दु । खतु थनयापिं नेवातय् सन्तान नेपाया जक मखु, विभिन्न जिल्ला जक मखु । अन्तराष्ट्रिय विभिन्न थासे वना पुस्तौ पुस्तां चोना चोने धुंकलसां तवि थःत नेवाः सम्भे जुया गौरव ताय्का चोना च्वंगु जुल । नेवा बौद्ध धायवले त्रिरत्न शरण वना वज्राचार्यपिं गुरु नाला गुरुजुपिनी पाखें थः पिनीगु दशकर्म आदि पुजा आज्ञा याका वया च्वंपिं जुल । थथे धायवले थुके दुने न्हांपां

वज्राचार्य, शाक्य, बौद्धाचार्य त धुंका तुलाधर, ताम्राकार, पंमाय, मानन्धर, श्रेष्ठ, छिपा, सिल्पकार, चित्रकार, नकमी, दुई, गथु, ज्यापु, कुलु, च्याम्खल, नाय, पो आदि न दुथ्याव । शंकराचार्य जयस्थिति मल्लपिंस राज्य शक्ति प्रयोग याना जबरजस्ती भिक्षु भिक्षुणीपिन्त विवाह याका गृहस्थी याना विउगु अले इपिं भिक्षुपिं गृहस्थ जुसान विहारे चुडाकर्म व वज्राभिषेक कया शाक्य वज्राचार्य जुया भिक्षुपिं सरह हे (सरकारी रूपे सन्यासी) आचरण याना बौद्ध कर्मकाण्ड चलेयाना कला मस्त द्यु धुकुगु जुया छुगु लजगा ज्वना सम्यक आजिविका याना वया च्वंगु जुल, म्येपिं बौद्ध उपासक उपासिका पिन्त हिन्दु धर्म कथ जात जाती वर्गीकरण याना यंकुगु जुल । न्हापा सकले समान जुया च्वंगु यात थः जात कोजात याना समाजयात विभाजन यागु जुल , अले बौद्ध समाजन् जातयागु भावना ब्वलना वन । राजकाजया यागु ज्या दुथ्यापिं विस्तारं बौद्ध परम्परा तापाना वना ब्राम्हणत पुरोहित तथा कर्मकाण्ड न्हाकेगु वढेजुया वन अथे जुसानं थगु संस्कृति हे थः खः धैगु जुगुलिं थः यात म्हसिकेत थःगु संस्कृतिया परिचय आवश्यक जुगु जुल ।

कोय् थ्वहे संस्कृतिया धारणा कथं नेपाल मण्डलया बौद्ध संस्कृतियात म्हसिकेगु कोशिश यानागु जुल ।

६. वासस्थान

थः च्वनेगु वासस्थान यात नेवा बौद्ध तयसं मण्डलया रूपे धारणा याना तःगु जुया च्वन, थः च्वनेगु थाहे अर्थात भौतिक वातावरण थः म्वायत मागु सुरक्षित वातावरण, शान्तगु वातावरण, न्हाइपुगु वातावरण, ज्याछिंगु वातावरण, स्वच्छ सुधारगु वातवरण, छुगु मण्डल आकारयागु वातावरण श्रृजना यागु प्राकृतिक वातावरण यात मानवीय वातावरणय् परिणत यात थःयात उपयुक्ततगु वातावरण दयेकेगु श्रृजना यायगु नेवाःबौद्ध तयगु संस्कृतयागु छुगु विशेषता जुया च्वन । हिमालय श्रृखंलाया दक्षिण पाखें पर्वत माला दुने थाय थासैं उपत्यका त यक्को दु । नेपाल दुने व नेपालं पिने तर थ्व काठमाडौं उपत्यका छुगु विशेष उपत्यका जुल गन न्हयम्ह बुद्धपिं विभिन्न युगे वया स्वयम्भू उत्पति याना थन दुगु नागदह यागु लः पिछोया बसोवास योग्य भूमि तयार याना शहर स्थापना याना थकल । छचनखेरं हाकुगु गुं चाहुला च्वंगु चाकलागु उपत्यकाया दुने वागमती, केशावती, व भिनिगु तीर्थया चोय पाखें ठाहां वगुं थाय थासय् वस्ती योजना वद्धहंग दयका थकल । वस्ती या मागु ल या लागी हिति, धःयागु व्यवस्था, धर्म, पूजा पाठ या लागी वहा वही, नयगुया लागी प्रशस्त बुँ व बुँ ज्यायगु वन्दोवस्त, लं, गली अले सुरक्षाया लागी छचाखिलं पःखा पिनेसं सिंत मागु मसान, वस्तीया प्यंगु दिशाय ततधंगु ढोका, द्वारपाल छचाखेर रक्षपालया व्यवस्था जुगु जुल । वस्तीइ दुने तधंगु चुक चिधंगु चुक वह वही सडक लाछिया वन्दोवस्त यायगु चलन दुगु जुल । थथे प्रत्येक थायया वस्तो वस्त यायवले मण्डलया रूप विया वःगु जुल । मण्डल धायवले छुगु चाकलागु भूमि उकिं दुने प्यंकुं लागी थाय् चोक तधंको चोक, दुने चीचीकधंगु चुक, तधंगु चुक

म्वेगु चोक वनेगु लाछि प्रत्येक प्यंकुं लागु चुकया दथुइ चिवा छगः अथाव भगवान बुद्धया मूर्ति वा करुणामयया मूर्ति दयाचवनी थाययागु खं वईवले नेवा बौद्ध तयसं छगु रुपयागु कल्पना याई गोलाकारगु थाययागु खं वईवले नेवा बौद्ध तयस् छगु रुपया कल्पना याई उके केन्द्रीय मूलम्ह इष्ट देवता । बौद्ध तयगु इष्ट देवता धयाम्ह स्वयम्भू, छेंय् छेंय् चुके स्वयम्भूया प्रतीक चैत्य दैगु जुया चवन । अले व मण्डले सुरक्षाया व्यवस्था जुया च्वंगु जुल । नेवा बौद्ध तयस् हाकुगु गुं दुनेया गोलाकारगु भूमियात मण्डलया रुपे विकसित यात अले थाय् थासें थाहां वःगु थासे मण्डल आकारगु वस्ती अले उके दुने मण्डल रुपया चोक छें अनं वहा वही दयका सुरक्षित शान्त मनोरम वातावरण दयका चोना न्हयाइपुसे च्वंक जीवन हना वया च्वंगु जुया चवनी आ वया थयोगु विचार भावना मसिया वना लाक पाक वस्ती दयका लःधः निभाया विचा मयासे छें वस्ती दयका वन । थन जंगल मन्त बुँ मन्त, ल मन्त, थायया व्यवस्था मन्त, मनुत यक्को दुहां वल, सुरक्षाया व्यवस्था मन्त, मण्डलया भावना मन्त अले विचार मन्त । थ्व मण्डल मण्डल मजुसे अशान्त असुरक्षित अव्यवस्थित ग्यानापुसे च्वंगु थाय जुवलः । हाकनं छक बौद्ध जागरण हया थाययागु व्यवस्था वांलाक यायमागु स्थिति उत्पन्न जुल ।

वागमती केशावती ची ची धंगु खुसिचा तयसं सिन्चित याना तःगु थ्व उर्वरा शक्ति वल्लागु भूमि अनेक अन्न तरकारी फलफुल सइगु, दछीयां नयानं ल्यनगु अन्न या भण्डार दुगुलिं मनुतय् थन फुर्सत दुगु, प्राकृतिक प्रकोप हतपट मजुगु सुरक्षितगु थाय जुया थन यापिं मनुतयत हरेक खंया विचार यायगु चिन्तन मनन यायगु, ध्यान तपस्या यायगु, न्हून्हूगु साहित्य संगीत कलाया विकास यायगु अवसर दुगु जुया चवन । चिन्तन मनन् वल्लाना सम्पन्न नं जुया थन च्वीपिं मनुनेगु हृदय विशाल जुल, थन दुहांवक मनुतयत् स्वागत सत्कार याना दुत्थायका चवन अले दुहां वःपि मनुतयत् क्रमशः सभा व सुसंस्कृत याना वयाच्वंगु जुया चवन । थथे मनयागु मण्डल स्वरुपगु भौतिक वातावरण छगु स्यलागु संस्कृति निर्माणया लागि आधार जू वन ।

थन मण्डल रुपे विकसित जुगु थ्व भूमि मण्डल अनुसार अष्ट द्विप, अष्ट पीठ, अष्ट मात्रका, अले अष्ट भैरव, अष्ट समसान, अले अष्ट चैत्य यागु व्यवस्था जुगु जुया चवन थन यागु मुख्य मुख्यगु नगर त नं अलग अलग मण्डलया रुपे विकसित याना तःगु जुया चवन ।

लिपा यापिं प्रशासकतयसं थ्व नेपाल मण्डलयात धार्मिक स्वयानं प्रशासकनिक दृष्टि स्वया यंकल । थःगु प्रशासन क्षेत्र वढे जूगु थाय फुक्क सम्मिलित याना मण्डल धायगु यात । विस्तारं फम्पी, सक्व, थानकोट, दुध्याकल, लिपा नुवाकोट, चितलांग, वनेपा दुहां वल, थथे जुजुं मण्डले दूने प्रशासनिक ढंग क्षेत्र बृद्धि जुजुं वन । आ वया नेपाल मण्डल धायवले सम्पूर्ण नेपालहे दुध्यागु थे जुइ धूकल । थथे छचाखेर हाकुगु चाहिगु चाकलागु थाय वन जंगल खुसि तीर्थ पुखु दुगु

थाय, अनेक रंग पंछि दुगु थाय, ततः सकं खुसिवाः वडुगु, गों फय् वडुगु, मिं नडुगु पाखें सुरक्षितगु, तसकं ताःनो चीकु धैगुनं मगुदुथाय अति मनोरम सुन्दर शान्तगु थाय ल्यया विपश्ची बुद्धं थनयागु संस्कृतिया हाः स्वयम्भू उत्पतिया लागि सकी पिना विज्यागु जुगुलिं व वालागु वालि सयकेत वांलागु जग्गा मागुथे थनयागु बौद्ध संस्कृति थौं तक जीवित जुया च्वगुया विशेषता थनयागु प्राकृतिक वातावरणय त खंका बुद्ध बोधिसत्व पिसं थन मानवीय वातावरण श्रृजना याना थनयागु संस्कृति यागु आधार दयेका थकूगु थ्व संस्कृतियागु तधंगु विशेषता जुल ।

७. नेवा बौद्ध विश्वयात स्वयगु दृष्टिकोण

हरेक संस्कृति अवलम्बन याना च्वपिं मनूतय् विश्वयात स्वयगु थःगु हे दृष्टिकोण दया च्वनी, दृष्टिकोण इमिगु सम्पूर्ण संस्कृतिया मूल आधार जुया च्वनी । संस्कृतिया फुक्क अंगतय्त छद्दी छपांय जुइक समन्वय याना तई । थ्व मूल आधार मथुलकी संस्कृति धका याना तःगु सम्पूर्ण गतिविधि म्वा मडुगु ज्या खं थे जुया वनी धुका अले छगु छगु याना तोफिना वनी । उके संस्कृतिया हाः थे जागु थज्वगु WORLD VIEW नेवा बौद्ध तयगु नं दुगु जुल गुकें इमिगु संस्कृतियात म्येपिनिगु संस्कृति पाखें भिन्न जुया च्वंगु दु ।

स्वयम्भूया प्यंगु दिशाय च्वंगु मिखां स्वडुगु खनीगु दृष्टिकोणन् थन च्वपिं नेवा बौद्ध तयगु संसारयात स्वयगु व खंकेगु दृष्टिकोण खः । स्वयम्भूया मिखां सोया च्वंगु धायागु पञ्चज्ञान त चक्षुं सोया च्वगु खः । थ्व भाव संसारय दुःख सिया च्वपिं प्राणी पिनिगु हित सुखया लागि सूचना महाकरुणा अर्थात प्रज्ञोपाया दृष्टि सचेत व जाकरुक जुया सोया च्वंगु । स्थीर नसां प्रवाहित जुया च्वंगु चित्र चैतन्य सदा सचेत जुया पञ्च महाभूतमय संसारया वासयाना च्वपिं पञ्च स्कन्धया आत्मा जुया च्वपिं प्राणी पिनीगु चित्त बृतिइ पञ्च विषययागु स्वभाव अनित्यता यात खंका च्वनी अले थयोगु अनित्ययागु संसारे प्यपुना दुःख सीया च्वपिं प्राणी पिनी प्रति करणातया दुःखं गथे तरे यायगु धका स्वया च्वनी । थन पञ्चज्ञान धायवले स्वयम्भूया न्याम्ह तथागत पिनिगु ज्ञान अक्षयोभ्य तथागतया आर्दश या ज्ञान, रत्न सम्भवया समता ज्ञान अमितावया प्रत्यवेक्षणा ज्ञान, अमोघ सिद्धिया कृत्यानुस्थान ज्ञान व बैरोचनया धर्मधातु ज्ञान धागु खः । थो ज्ञान लुमंका तयत थ्व दृष्टी कोण स्थीरयाना तयत नेवा बौद्ध तयस् थगु हे चुके ननी विहार चैत्य दयका न्हि न्हि पुजा याना चैत्यया न्ह्योने च्वना पञ्च बुद्ध पिनेगु ज्ञान लुमकेगु नाम संगिती तुत व्वना च्वनी । अले थ्व ज्ञान व्याख्या यानातगु साहित्य नवग्रन्थ प्रज्ञापारमिता आदि पाठ याना च्वनीगु संसारया प्रत्येक वस्तु प्रत्येक जीव, प्रत्येक स्थिति समस्या यात इमिगु अनित्यता अस्थिरता परिवर्तन शील स्वभाव सिइका इमिं पाखे निर्लिक्त जुया त्याग चित्र ग्रहण याना च्वनी । थ्व त्याग स्वभाव नेवा बौद्ध तयके स्पष्ट सिइदया च्वगु दु । संक्षेपे बौद्ध दृष्टिकोण धयागु मभीगु यात भिगुली परिवर्तन यायगु अकुशलयात कूशल यायगु

विष यात अमृत यायगु संसार पाखें निर्वाण हयगु बौद्ध दृष्टिकोण खः । लोभ तोता त्याग चित्त ग्रहण यायगु द्वेष तोता मैत्रीया भावना ग्रहण यायगु मोह यात तोता सम्येक ग्रहण दृष्टि प्राप्त यायगु इर्या तोता कतपिनी भी जुगुले आनन्द ताकेगु थजाम्ह व्यक्तियात पञ्च बुद्ध पिनेगु पञ्चज्ञान प्राप्त जुया च्वनी थथे चित्त चैतन्यया प्रतीक चैत्य यात न्हिया न्हिथ पूजायाना फुक्क जीव वस्तुयात अनित्य सून्य स्वभाव खंका बोधिचित्त उत्पन्न याना करुणामैत्री, मुद्धिता उपेक्षा भावं संसारयात हनेगु सम्येक दृष्टि हे बौद्ध तयगु दृष्टिकोण खः ।

८. मौखिक संञ्चार (Oral Tradition) थनयागु संस्कृतियागु विशषता

छापा खाना वयन्ह्यो च्वयगु व वोनेगु धैगु सीमित रूपे जक जुइगु स्वाभाविक खः । थथे सीमित जुइगुलिं च्वयगु व्वनेगु धैइगु मदयकं मगाः पिसं जक याइगु जुल । खास याना सरकारी ज्या, व्यापारी वर्ग पिसं जक च्वयगु व्वोनेगु याई । अभिलेख तयगु व चिठी पत्र यायमागु जुया अनिवार्य रूपं आखः सयका इमिसं सञ्चार याना च्वनी । थ्व वाहेक सर्व साधारण जनता गुम्हेसिनं साधारण शीप यागु ज्या याई इमित आखः च्वयगु, व्वोनेगु अनिवार्य मजू । इमिसं आख मच्वःसां चित्र च्वयगु नक्सा (DIAGRAM) च्वयगु याः तर थ्व तसकंहे सीमित रूपे जक जूगु खनेदु। सर्वसाधारण जनतां खं धायगु व न्यनेगु अपो याइ । छें थकाली पिसं कोकाली पिन्त पुस्तां पुस्ता कनां वया च्वंगु खेले दूगु अनुभवया खंत नापं च्वना ज्या या यां कनेगु याई । थुकथं हे खं न्यं न्यं थःगु विश्वास मूल्य मान्यता व व्यावहारिक शीप त आदि सयके सीके याना विकास याइ । धर्मयागु खंत नं धर्म गुरु पिसं कनीगु व शिष्यपिसं न्यना लुमंका तइगु जुल थथे जुया दोहोरे तेहरे याना कनीगु व वहे छगु खं न्याक खुक धया लुमंका तइगु जुल खं थुसाहेनं लोमने फुगु जुया कंठस्थ जुइक स्वतः लुमनीगु कथं कण्ठ याइगु जुल । धर्म गुरु पिसं लिपा तिनी च्वयगु व्वनेगु याना हल । च्वहे च्वसां मुख्य मूख्यगु खं त मन्त्रथेजक च्वइगु जुल , हानं ल्हाती च्वयनं अपु मजू । सारे याना कायगु ज्या अःपु मजू। उके व्वनेगु पाठ्य सामग्री तसकं हे सीमित जुइगु जुल उके याना म्हुतुं धायगु कनेगु व न्यनेगु जक व्यापक नक्सां चले जुगु खनेदु । अले पुस्तां पुस्ता थथे पास (सञ्चार) जुया वइगु खं महत्वपूर्णगु खः खगु ख जक जुइगु जुल ।

अले थथे च्वया तःगु सीमित पाठ्य सामग्रीत नं अनेक कारण मदया वनी मिनया पुला व भ्वाथः जुया, महत्व मसिय वांन्छोया भ्वाखाय् व्वया ल्हाना आदि प्रकारं मदया वनी गुलि थयोगु च्वया तःगु विक्षपिसं जाना जान स्यंका वीगु नं मयागु मखु । छगु पुतां म्येगु पुस्तायात खं कनीवले थःत विश्वास दुगु, योगु, छ्येले दुगु, मिले जुगु, सकसिनं ठीक धागु खः त अपो याना कना यंकी अथे जुया पुस्तां पुस्ता न्येने कने यागु याना वयागु खंत तसकं हे विश्वास याय् वहजु ।

उके स्वयम्भू सम्बन्धि दर्शन, न्हय्म्ह बुद्धपिं वया नेपाल मण्डल विकास यागु खँ, धर्म उपदेशयागु खँ आदि सलंस वर्ष निसें मौखिक तरिका हे व्यक्त जुजुं वया लिपा तिनी लिखित रूपे च्वःगु खनेदु । थ्व मेमेगु वाखं थे कल्पना याना च्वगु अवश्यन मखु । पण्डीत त मुना न्यना वयागु खं यात विश्लेषन याना व्याख्या याना मिलजुगु खं त जक अभिलेख थें च्वगु जुइ । अले थ्व संस्कृत भाषं च्वःगु धैगु नं स्पष्ट सी दु ।

स्वयम्भू यागु गौरव महत्व वर्णन व्याख्या याना तःगु माहात्मा खः थ्व पुराण इतिहास जक मखु स्थान समय सापेक्ष रूपं छगु घटनां मेगु घटना उत्पत्ति जुगु कथं श्लोक बाखं थे जक ध्यातःगु मखु । स्वयम्भू पुराण धका च्वइतःगु इतिहास मजुसे निरञ्जन निराकार स्वयम्भू ज्योति रूपे नाप गथेलीन जूवनेगु धैगु मार्ग दर्शन खः । थ्व मार्गें वं पिं संघ पिनीगु अनुभवमति व्यक्तिगत व समुहगत रूपं वर्णन व व्याख्या याना कना तःगु सत्य तथ्य खं धका धैगु नेवा बौद्ध तयगु तधंगु विश्वास दुगु जुल ।

९. बौद्ध साहित्य भाषा लिपी

नेपाल उपत्यकाया बौद्ध संस्कृतिया छगु विशेषता थ्वहे खः थयापिं नेवा बौद्ध तयसं नों वाइगु भाषा नेपालभाषा खसा लिखित रूपय् छेलिगु भाषा छगु विशेष किसिमया संस्कृत भाषा खः । संस्कृत छगु विद्वान तयगु भाषा, लिखित रूपं प्रयोग यायगु भाषा, अले पूजा पाठ मंत्र तन्त्रयागु देव भाषा शुद्ध भाषा पवित्र भाषया रूपे मानेयाना वया च्वनी अथे जुया मुलभुल बौद्ध साहित्य संस्कृत भाषाया जक ल्यना च्वन । तिब्बतय्, चीन, कोरिया, जापान थें थःथःगु भाषाय् मूल मूलमुलगु ग्रन्थ आदि अनुवाद नेपाल भाषाय मजुल । लिपा तिनी नेपाल भाषां बौद्ध साहित्य नेपाल भाषाय अनुवाद यायेगु सुरु जुल ।

बौद्ध संस्कृत भाषां महायानी ग्रन्थत प्याहां वगु जुल । थुकी दुने नव बैपुल्य सुत्रत हना वया च्वंगु जूल, थ्व वाहेक अवदान साहित्य थ्वहे भाषाय पिदना च्वंगु जुल । अवदान साहित्यया दूने अवदान शतक, दिव्यावदान, महावस्तु, अवदान, अशोकावदान, बोधिसत्वादान, भद्रकल्पावदान, अवदान कल्पलता दुथ्याना च्वंगु दु । थुपिं बौद्ध संस्कृत भाषां च्वया तःगु अवदान साहित्यया आधारे बौद्ध विद्वान आचार्य पिंसं विभिन्न अहिले नेपाल भाषां वाखं कनेगु धका भगवान शाक्यमुनी बुद्धया न्हापायागु जन्म नाप स्वाका थाय परिस्थिति स्वया मनूतयगु चरीत्र भिंकेत कुशलकर्मया पुण्यफल अशुशलकर्मया कर्म विपाक भोग यागु ज्वलन्त उदारण क्यना नैतिकताया बोध याना वया च्वंगु दु ।

थ्व अवदान बौद्ध साहित्य थेरवादया जातक नापं नं मिले जुगु जुया थ्व महायान बौद्ध साहित्यया प्रभाव थन च्वपिं बौद्ध तयगु मुल्य मान्यताय् यक्व यक्व प्रभाव लाना इमीगु चरीत्र निर्माणे यक्व योगदान जुया च्वंगु दु ।

शाक्यमुनी बुद्धं धान्यकटक पर्वतय च्वना मंत्र तन्त्रया विषय देशना याना विज्यागु सन्दर्भे थन नेपाले महामञ्जुश्री गुरुया हेवज्रनैरात्मा दर्शन पुजन व शान्तिकराचार्यया शान्तिपुर स्थापना याना तन्त्रमन्त्र क्रम न्ह्यां वया च्वंगु नेपाया बौद्ध साहित्यया छगु विशेषता खः । नेपाया परम्परा गुह्य समाज तन्त्र, सम्बरोदय तन्त्र, हेवज्र तन्त्र योगीनी तन्त्र, करवीर तन्त्र, चक्रसंवर तन्त्र, वज्रवाराहीकल्प, दूर्गति परिशोधन तन्त्र विशेष उल्लेखनीय जू । थुगु हे तन्त्रया आधार कया थन नेपाले विभिन्न चक्र पूजा, अहोरात्र, दिक्षा विधान आदि पूजा याना वया च्वंगु दु । अथेहे गवले छत्रि सम्भरसां गवले त्रयोदशात्मक, गवले पञ्चायनि, गवले सिन्हायमत, गुवले किरण देखा आदि तन्त्र चर्या याना वया च्वंगु खने दु । तर थुपिं चर्याया अर्थ व लाभ दु धैगु मसिय वन, आ व अध्ययन अनुसन्धानया विषय जूवगु दु । तन्त्र परम्पराय दूने चर्या हाला प्याखं हुला पंयता पुया, कोताःथाना देवदेवीया मण्डः चोया योग ध्यान याना समाधि लाभ यायगु महामुद्रा लाभ यायगु परम संबोधी लाभ यायगु चर्या याना वया च्वंगु जुल ।

तन्त्र ग्रन्थया आधारे पूर्वाचार्यपिं बहुदन्त, कूल दन्त, शाश्वत वज्र, हुकार वज्र, शुन्य समधिवज्र, अमोघ वज्र, लिला वज्र, वाक वज्र, सुरथ वज्र, मञ्जु वज्र पिसं रचना याना वंगु चचा काव्य, श्रोत्रया नाप नापं विभिन्न हस्तलिखत ग्रन्थत राष्ट्रिय अभिलेखालय, आशासफु कुथी, वहा वहीली पण्डित पिनिगु छें छें दिन धैगु बांलाक सीदु ।

हेवज्र तन्त्र अनुसार तन्त्र चर्या छकलं याय मज्यूगु थुकेया लागी पूर्व तयारी यामागु लिं तन्त्र मन्त्रया खं कन्हे न्हयो बैभाषिक योगाचार, माध्यमिकया खं कने मागु निर्देशन जुया च्वंगु दु । थथे जुया महायान, वज्रयानया दूने सर्वास्थिवाद, विज्ञानवाद, शुन्यवाद दर्शनत क्रमवद्ध रुपे संगठीत जुया छधी छपांय जुया छगु तधंगु चर्या जूवगु जुल ।

विहारे बुद्ध धर्म चर्या सम्बन्धि स्यने कने छलफल यायगु क्रमे विभिन्न आचार्यपिसं च्वया तःगु विभिन्न दर्शनया सफुत प्रयोग जुया वया च्वंगु सीदु । बैभाषिकया आर्चापि वसुवन्धु संघभद्र आदि पिसं च्वंगु अभिधर्मकोष, अभिघर्म कोष भाषा, योगचार विज्ञानवाद या आचार्य मैत्रीनाथ, असंग पिसं महायान सुत्रालंकार करिका, महायानोत्तर तन्त्र, अभिषमयालंकार, महायानसुत्रालंकार, महायान सुभालंकार, योगाचार भूमिशास्त्र, अले माध्यमिक सुन्यतावाद नागर्जुन आर्यदेव, शान्तिदेव, दिगनाग धर्मकीर्ति पिनी पाखें रचित माध्यमिक कारिका उपाय कोशल्य, विग्रह व्यावर्तनि, शुहल्लेख, चतुस्तव आदि ग्रन्थ त नेपाले आचार्य पिनि छलफलया विषय तया विषय पुजा चर्याया लागि अधाभूत दर्शनया रुपे प्रयोग जुया वंगु जुल ।

